

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УКРАЇНИ**

**Навчально-науковий інститут суспільних наук, адміністрування та права
Кафедра публічного управління та адміністрування**

На правах рукопису

Сидорчук Денис Вячеславович

**ЕЛЕКТРОННЕ ГОЛОСУВАННЯ: МІЖНАРОДНИЙ
ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ
НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ**

**спеціальність 281 «Публічне управління та
адміністрування» група ПУАз-61м**

Робота на здобуття кваліфікації
магістра публічного управління та адміністрування

Науковий керівник
к.держ.упр.,
Олефіренко Ольга
Володимирівна,
старший викладач
кафедри публічного
управління та
адміністрування
НЛТУ України

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УКРАЇНИ**

Навчально-науковий інститут суспільних наук, адміністрування та права

Кафедра публічного управління та адміністрування

Denys Sydorчук

**Електронне голосування: міжнародний досвід та перспективи
запровадження на місцевих виборах в Україні**

**Electronic voting: international experience and prospects
for implementation in local elections in Ukraine**

The thesis for Degree of Master in Public Administration

Автор роботи

Сидорчук Д.В.

підпис

Науковий керівник

Олефіренко О.В.

підпис

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри

Калашник Н.С.

підпис

АНОТАЦІЯ

Сидорчук Д.В. Електронне голосування: міжнародний досвід та перспективи запровадження на місцевих виборах в Україні – Рукопис.

Робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування». – Національний лісотехнічний університет України – Львів, 2025.

У кваліфікаційній роботі на тему «Електронне голосування: міжнародний досвід та перспективи запровадження на місцевих виборах в Україні» досліджуються перспективи запровадження електронного голосування на місцевих виборах після скасування правового режиму воєнного стану в Україні, ризики і переваги, які може спричинити уведення даної новації в демократичний процес в умовах повоєнного перехідного періоду. Для розкриття проблеми проаналізовано зарубіжний досвід запровадження електронного голосування в демократичних зарубіжних державах, законодавство ЄС у цій сфері та загальноприйняті гарантії забезпечення справжнього народного волевиявлення. З тією ж метою описано основні положення чинного виборчого законодавства щодо можливості запровадження електронного голосування та щодо організації місцевих виборів, їх видів, типів і видів виборчих систем, які застосовуються в Україні на місцевих виборах. Також проаналізовано зміст та співвідношення понять «електронна демократія», «електронне урядування» та «електронне голосування».

З метою розкриття суті проблеми, якій присвячена кваліфікаційна робота, подано позиції різних вітчизняних та зарубіжних державознавців а також інституцій, які досліджували перспективи впровадження електронного голосування щодо переваг та ризиків таких новацій. У другому підрозділі розділу 2 перераховано уже зrealізовані в Україні організаційно-технічні інструменти електронного урядування, які можуть слугувати майданчиками для масштабування е-демократії.

Прикладне значення дослідження полягає у спробі запропонувати оптимальні для України моделі е-голосування на місцевих виборах з огляду на повоєнний контекст та правове підґрунтя, на основі якого можуть бути запроваджені проаналізовані новації.

У висновках і пропозиціях автором подано власне бачення перспектив упровадження електронного голосування на місцевих виборах у повоєнній Україні.

Ключові слова: демократія, безпосереднє народовладдя, вибори, місцеві вибори, електронна демократія, електронне урядування, електронне голосування, виборчий процес, виборче законодавство, кібербезпека.

ABSTRACT

Sydorchuk D. Electronic voting: international experience and prospects for implementation in local elections in Ukraine – Manuscript.

The thesis for Degree of Master in Public Administration. – National Forestry University of Ukraine. – Lviv, 2025.

This study, titled 'Electronic Voting: International Experience and Prospects for Implementation in Local Elections in Ukraine', examines the potential introduction of electronic voting in local elections following the abolition of martial law in Ukraine. It explores the risks and benefits of integrating this innovation into the democratic process during the post-war transition period.

To reveal the problem, was analyzed the foreign experience of introducing electronic voting in democratic states, EU legislation in this area, and generally accepted guarantees for ensuring the genuine expression of the people's will. For the same purpose, the main provisions of current electoral legislation regarding the introduction of electronic voting and the organization of local elections are described, as are the types of local elections and electoral systems used in Ukraine. The content and correlation of the concepts of 'electronic democracy', 'electronic governance' and 'electronic voting' are also analyzed.

To reveal the essence of the problem to which the qualification work is devoted, this text presents the views of various domestic and foreign political scientists, as well as institutions that have studied the prospects for implementing electronic voting, and the associated advantages and risks. The third subsection of Section 4 lists the organizational and technical tools of e-government that have already been implemented in Ukraine and which could be used to scale up e-democracy.

The study's practical significance lies in its attempt to identify optimal e-voting models for local elections in Ukraine, considering the post-war context and the legal basis for introducing the analysed innovations.

In the conclusions and proposals section, the author presents his vision for the introduction of electronic voting in local elections in post-war Ukraine.

Key words: democracy, direct democracy, elections, local elections, electronic democracy, electronic governance, electronic voting, electoral process, electoral legislation, cybersecurity.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	
ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ПРАВОВА СУТНІСТЬ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	
	15
1.1. Правова сутність та співвідношення понять «демократія», «електронна демократія», «електронне урядування», «електронне голосування».....	15
1.2. Зарубіжний досвід запровадження електронного голосування.....	18
1.3. Законодавство ЄС щодо запровадження електронного голосування.....	24
РОЗДІЛ 2. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ СКАСУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	
	30
2.1. Переваги і ризики запровадження електронного голосування в Україні.....	30
2.2. Законодавчі передумови запровадження е-голосування в Україні.....	37
2.3. Інструменти е-демократії, апробовані в Україні як організаційні та технічні передумови запровадження е-голосування на місцевих виборах у повоєнній Україні.....	41
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗУ	– закон України
е-демократія	– електронна демократія
е-голосування	– електронне голосування
ВКУ	– виборчий кодекс України
ЦВК	– Центральна виборча комісія
ВРУ	– Верховна Рада України
ІКТ	– інформаційно-комунікаційні технології
ст.	– стаття
ВПО	– внутрішньо переміщена особа
ЄС	– Європейський Союз

ВСТУП

Перебуваючи в умовах беспрецедентної за інтенсивністю і кровопролитністю війни, розв'язаної РФ, Українська держава і громадянське суспільство вже замислюються над проблемами повоєнного облаштування суспільного життя на демократичних засадах, враховуючи реалії та виклики перехідного періоду. Вибори як інститут прямого народовладдя відіграють у цій сфері ключову роль. Тому новації, характерні інформаційному, цифровому суспільству у галузі організації і проведення виборів та їх адаптація до умов нашої держави після припинення воєнних дій є актуальними і викликають жваві дискусії.

Актуальність теми зумовлена рядом причин як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Насамперед, проведення виборів у формі електронного голосування відповідає загальносвітовим тенденціям діджиталізації публічного управління та урядування. І слід відмітити, що Україна у цьому процесі виявляє динамічний поступ та входить до десятки держав-лідерів у питаннях цифровізації. По-друге, це відповідає тим процесам, які відбуваються у праві ЄС, у якому динамічно розвивається цифровізація інститутів прямої демократії як на рівні спільноти в цілому, так і на рівні окремих членів унії. Показовим у цьому контексті є досвід Естонії. Упродовж останніх років у правовому полі Європейського Союзу було сформовано низку рекомендацій, спрямованих на врегулювання питань організації електронного голосування під час виборів до Європейського парламенту. Зокрема, Комітет міністрів Ради Європи ухвалив рекомендації «Щодо правових, операційних та технічних стандартів електронного голосування» [13], «Щодо сертифікації систем електронного голосування» [14] та «Щодо стандартів для електронного голосування» [15]. Крім того, важливим документом у сфері правового забезпечення е-голосування стало Рішення Ради ЄС 2018/994 «Про внесення змін до Закону про обрання

членів Європейського Парламенту шляхом прямого загального голосування» від 13.07.2018 [16]. А з огляду на стрімкий євроінтеграційний поступ України, питання впровадження електронного голосування у законодавство та практику організації публічного управління є гостро на часі та органічно пов'язане з більш глобальним контекстом адаптації українського виборчого законодавства до вимог Community Law. Також запровадження електронного голосування відповідає викликам поточної безпекової ситуації в нашій державі, коли, можливо, доведеться організувати вибори в умовах перемир'я у російсько-українській війні, або зменшення інтенсивності воєнних дій чи безпосередньо у післявоєнний період, паралельно вирішуючи питання деокупації та реінтеграції ряду територій нашої держави. І апробацію механізмів електронних виборів, на нашу думку, доцільно розпочинати із організації місцевих виборів. Окрім вказаного, розвиток інститутів та механізмів електронних виборів дозволить ефективно вирішувати питання залучення до них громадян, які виїхали за кордон у період широкомасштабного вторгнення і раніше, зокрема, у ході трудової міграції, діючих військовослужбовців, громадян, які проживають у регіонах, наближених до лінії бойового зіткнення. Розв'язання цієї проблеми дасть можливість повноцінно реалізувати виборчі права максимальній кількості громадян України і тим самим забезпечить максимальну репрезентативність виборів та легітимність обраних на них органів і посадових осіб публічної влади. Однак, вирішення цих завдань передбачає глибокий аналіз і переосмислення передового світового досвіду, пошук оптимальних моделей і механізмів електронних виборів, оцінка можливих викликів і ризиків, пов'язаних із їх впровадженням, розробка змін до виборчого законодавства та усієї системи суміжних з ним нормативно-правових актів.

Аналіз ступеня наукової дослідженості проблеми. Проблематика впровадження електронного голосування стала предметом наукових досліджень широкого кола вітчизняних фахівців у галузі державознавства. Зокрема, історичні передумови становлення електронного волевиявлення та співвідношення концептів «електронне голосування», «електронний уряд» і

«електронна демократія» були проаналізовані у працях Н.В. Гусаревич [21]. Питання моделей та організаційних форм електронного голосування знайшли відображення у дослідженнях С.О. Гриньова, Н.В. Гусаревич, К.О. Закоморної та Є.О. Романенка [22]. Переваги електронних процедур голосування порівняно з традиційними підходами стали предметом вивчення С.О. Гриньова та К.О. Закоморної [23], тоді як ризики та загрози, пов'язані з онлайн-голосуванням, детально розкрито у роботах Г.А. Волошкевич [25]. Значний масив наукових праць присвячений аналізу зарубіжного досвіду запровадження електронного голосування, а також дослідженню міжнародних стандартів, закріплених у правових актах Європейського Союзу; у цьому контексті вагомий внесок зробили Р.О. Гаврік, Н.В. Гусаревич, Є.О. Романенко та О.В. Токар-Остапенко [25]. Практичне застосування, з огляду на необхідність реформування ВКУ та виборчого законодавства мають напрацювання у сфері запровадження законодавчих змін щодо електронного голосування в національне законодавство таких авторів, як С.О. Гриньов, О.В. Токар-Остапенко, К. О. Закоморна. Проте, аспекти електронного голосування за Community LaW та проблеми імпліmentaції його положень у ВКУ все ж є дослідженими недостатньо.

Нормативно-правове забезпечення впровадження електронного голосування в Україні наразі перебуває на початковому етапі формування і фактично залишається недостатньо розробленим. Виключення становлять лише окремі положення, зокрема стаття 116 Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26.11.2021, у якій передбачено можливість використання електронного голосування на основі інноваційних технологій, а також участь у ньому виборців, включених до списку спеціальної виборчої дільниці, де застосовується електронне голосування [13]. Крім того, у Виборчому кодексі України містяться окремі статті, які формують лише базисні передумови для подальшого запровадження відповідних електронних процедур.

У дослідженні Ради Європи та Комітету державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування Верховної Ради України «Оцінка ризиків та можливостей використання альтернативних форм

голосування на післявоєнних виборах в Україні з фокусом на інтернет-голосуванні» здійснено аналіз сучасного рівня впровадження механізмів електронного голосування в державах європейської спільноти. Зокрема, встановлено, що у дев'ятнадцяти країнах застосовується поштове голосування, тоді як в Естонії та Франції функціонує повноцінне інтернет-голосування, реалізоване на основі використання смартфонів, планшетів чи персональних комп'ютерів. Ідентифікація виборців у цих державах забезпечується за допомогою ID-карток або спеціальних смарткарт із PIN-кодом і кодом доступу до системи голосування, а в окремих випадках — через авторизацію за номером телефону.

У згаданому дослідженні також наголошується (хоча ця теза є дискусійною), що якість та надійність функціонування поштових служб в Україні викликають певні сумніви в контексті вимог виборчого процесу. Додатково підкреслюється, що механізм поштового голосування значно подовжує часові рамки виборчої процедури, передусім у зв'язку з необхідністю своєчасної реєстрації кандидатів та завчасного надсилання виборцям бюлетенів і пакету інформаційних матеріалів для забезпечення можливості попереднього голосування (що, у свою чергу, передбачає внесення відповідних змін до Конституції України) [31].

Аналогічні труднощі притаманні й електронному голосуванню, яке також може здійснюватися завчасно. Така форма волевиявлення створює додаткові кіберризики, оскільки збільшує часовий проміжок, протягом якого система є потенційно вразливою до кіберінцидентів та зовнішніх втручань.

Об'єктом дослідження у представленій роботі є суспільні відносини у сфері організації і проведення виборів органів публічної влади як провідного інституту безпосередньої демократії.

Предметом дослідження є оцінка ризиків і перспектив запровадження електронних виборів органів місцевого самоврядування в Україні у повоєнний період на основі аналізу і переосмислення зарубіжного досвіду та норм права ЄС

у цій сфері та особливостей суспільно-політичної ситуації у повоєнний період у нашій державі.

Метою роботи є оцінка перспектив запровадження механізмів електронного голосування у повоєнний період на місцевих виборах. Для її досягнення у ході дослідження передбачається розв'язання наступних завдань:

- проаналізувати зарубіжний досвід запровадження електронного голосування, зокрема, досвід ЄС, та шляхи гармонізації національного виборчого законодавства з виборчим правом ЄС щодо електронного голосування;

- проаналізувати чинні норми виборчого законодавства на предмет запровадження е-голосування та запропонувати можливі напрямки його розвитку;

- проаналізувати переваги та перспективи, які відкриває запровадження е-голосування на місцевих виборах у повоєнній Україні та ризики, пов'язані із запровадженням цих новацій;

- виокремити організаційно-правові аспекти його впровадження, які матимуть суттєве значення;

- спрогнозувати наслідки розвитку е-демократії в нашій державі з огляду на комплекс проблем повоєнної відбудови та євроінтеграційний поступ.

Цим і зумовлена структура роботи, яка включає вступ, два розділи, які містять по три логічно пов'язані підрозділи у кожному та висновки до проробленого дослідження.

Наукова новизна полягає у спробі комплексно проаналізувати зарубіжний досвід запровадження електронного голосування та релевантність його застосування для нашої держави, перспективи, переваги та ризики запровадження е-голосування на місцевих виборах в Україні після скасування воєнного стану як елемент розвитку демократії та реалізацію прагнення нашої держави інтегруватися у європейський демократичний соціокультурний простір.

Методи наукового дослідження які були використані у роботі: аналізу, синтезу, порівняння, спеціально-юридичний (описовий), логічний та історичний.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у спробі запропонувати оптимальні для України моделі е-голосування на місцевих виборах з огляду на повоєнний контекст.

РОЗДІЛ 1

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ПРАВОВА СУТНІСТЬ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

1.1. Правова сутність та співвідношення понять «демократія», «електронна демократія», «електронне урядування», «електронне голосування»

Демократія, тобто така суспільна влада, яка ґрунтується на визнанні народу носієм суверенітету, єдиним джерелом влади, передбачає реалізацію народовладдя безпосередньо (пряма форма демократії) та опосередковано, через обраних народом представників до органів державної влади та місцевого самоврядування (представницька форма демократії). Основними інститутами прямої демократії, як відомо, є вибори і референдум. Зокрема, через вибори здійснюється пряме народне волевиявлення, яке є передумовою функціонування представницької демократії. Розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій дедалі більше здійснює вплив на сучасне суспільство і державу. Не є винятком і функціонування держави та її відносини з громадянами, що проявляється у вигляді впровадження електронної демократії та електронного урядування.

Електронне урядування – це форма організації державної влади, що використовує інформаційно-комунікаційні технології для взаємодії органів влади між собою та з громадянами, бізнесом і суспільством [32]. Це передбачає застосування цифрових технологій для підвищення ефективності, відкритості та прозорості управлінських процесів, спрощення надання державних послуг та залучення громадян до прийняття рішень. Електронного урядування включає, зокрема, наступні аспекти.

1. Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ):

Це включає веб-сайти, онлайн-платформи, електронні системи документообігу та інші цифрові інструменти.

2. **Взаємодія:**

Електронне урядування забезпечує інтерактивну взаємодію між органами влади, громадянами, бізнесом та іншими установами.

3. **Е-послуги:**

Громадяни можуть отримувати державні послуги (наприклад, оформлення документів, соціальної допомоги) онлайн, не відвідуючи установи особисто.

4. **Відкритість та прозорість:**

Використання ІКТ робить діяльність органів влади більш прозорою, а дані доступними для громадян.

5. **Підвищення ефективності:**

Електронне урядування сприяє оптимізації внутрішніх процесів у державному управлінні, що веде до покращення якості послуг.

6. **Демократичні процеси:**

Е-урядування сприяє розвитку електронної демократії, залучаючи громадян до участі в управлінні та процесі прийняття рішень.

Головною складовою електронного урядування є електронний уряд - єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянами та суб'єктами господарювання. Він не є доповненням або аналогом традиційного уряду, а лише визначає новий спосіб взаємодії на основі активного використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) з метою підвищення ефективності надання державних послуг. На сьогодні в світі поширені дві основні моделі електронного урядування - e-Government 1.0 та e-Government 2.0 [32].

Електронна демократія (е-демократія) – форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій (як зазначено в Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої розпорядженням КМУ від 15.05.2013 №386-р) [8].

Українське законодавство визначає електронну демократію як форму суспільних відносин, за якої громадяни та інститути громадянського суспільства залучаються до державотворення та державного управління, до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій в демократичних процесах, з метою:

- 1.) посилити участь, ініціативність та залучення громадян на всіх рівнях до публічного життя;
- 2.) поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, підзвітність демократичних інститутів;
- 3.) поліпшити реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян;
- 4.) сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень.

Електронна демократія (також е-демократія, віртуальна демократія) - форма демократії, що характеризується використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як основного засобу для колективних розумових (краудсорсинг) і адміністративних процесів (інформування, прийняття спільних рішень - електронне голосування, контролювання виконання рішень) на всіх рівнях, починаючи з рівня місцевого самоврядування і закінчуючи міжнародним [27].

В основі уявлення про ефективність е-демократії лежать як теоретичні дослідження (інформаційна теорія демократії), так і експериментальні дані, отримані, наприклад, в ході досліджень колективного розуму. Сутність е-демократії полягає в наступному:

1.) Вона передбачає можливість кожного брати участь у формуванні та реалізації державної політики, прийнятті рішень органами влади, використовуючи при цьому інформаційні технології для двостороннього інтерактивного зв'язку між державою (органами влади) та громадянами.

2.) Її мета полягає у створенні фундаменту для участі громадськості у прийнятті «державних» рішень, здійснення впливу на формування і реалізацію

державної політики, розв'язання питань місцевого значення, посилення прозорості та підзвітності органів влади громадянам.

3.) Охоплює електронні вибори як елемент представницької демократії.

4.) Вона є атрибутом захисту громадянами своїх інтересів і визначення форм співпраці з державою за допомогою технологій е-урядування.

5.) Проте е-демократія є явищем масштабнішим, ніж е-урядування. Основні терміни та завдання щодо запровадження е-демократії визначено в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2009) [15].

Тобто, е-демократія є ширше поняття, ніж е-урядування. Е-урядування має сприяти демократичним процесам, зокрема, е-демократії. Одним із інструментів цифрової трансформації процесу безпосередньої демократії є електронне голосування (електронні вибори), яке передбачає суттєву діджиталізацію як процесів публічного адміністрування проведення окремих етапів виборчого процесу при обранні президента, парламенту та органів місцевого самоврядування. Впровадження електронного голосування та інших альтернативних форм здійснення процесу голосування (машинне голосування чи голосування поштою) в Україні є важливим кроком у напрямку модернізації виборчого процесу, що відповідає сучасним тенденціям і може значно підвищити доступність виборів для громадян.

1.2. Зарубіжний досвід та законодавство ЄС щодо запровадження електронного голосування

В останні десятиліття електронне голосування отримало розвиток у багатьох зарубіжних державах. Разом з тим проблема застосування Е-голосування далека від рішення. Як і раніше, неоднозначними залишаються питання технологічного захисту волевиявлення виборців, дотримання конституційних принципів виборчого права, специфіки статусу спостерігача у межах Е-голосування, повної відмови від паперових бюлетенів тощо. Хоча електронне голосування в різних формах все частіше впроваджується у багатьох

держав, в науковому середовищі немає єдиного підходу до його розуміння, від якого залежить не тільки смислове навантаження аналізованого поняття, а й перспективи правової регламентації волевиявлення громадян без використання бюлетенів у традиційному розумінні під час виборів. Зазвичай під е-голосуванням в зарубіжних джерелах розуміється голосування з використанням електронних систем подачі та підрахунку голосів. Або механізм, за допомогою якого народ здійснює свою владу в рамках виборів та референдумів, що забезпечує можливість громадянам віддати перевагу кандидату, кандидатам, списку кандидатів без використання паперових бюлетенів у вигляді спеціальних програмно-технічних засобів і пристроїв.

М.А. Бучин розглядає е-голосування у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні, під е-голосуванням розуміється будь-яка форма волевиявлення, під час якої використовуються електронні засоби підрахунку голосів [29]. Також в рамках цього підходу можливим є їхня подача за допомогою інформаційних технологій. У рамках широкого підходу формами реалізації електронного голосування можуть бути волевиявлення у громадських медіа-проектах, різноманітні онлайн-опитування аудиторії. Якщо ж говорити про електронне голосування згідно вузького підходу, то під ним розуміють волевиявлення виборців у рамках офіційних механізмів формування влади, або ж офіційного залучення громадян до прийняття владних рішень (електронні вибори або електронний референдум). Як зазначалось, сьогодні у світі застосовуються різні форми або системи електронного голосування. Зокрема до них відносяться: 1. системи голосування перфокартами; 2. системи оптичної нумеризації; 3. системи прямого електронного реєстрування; 4. системи голосування через мережу Інтернет. Слід зазначити, що перші системи електронного голосування стали застосовуватися ще у 1960 році були пов'язані з появою технологій голосування перфокартами, які надають виборцю можливість визначити своє волевиявлення, пробиваючи бюлетень у спеціальному засобі для голосування. Після голосування виборець може вставити карту прямо в апарат, призначений для підрахунку голосів, на виборчій

дільниці або вкинути її в скриньку, яку перенесуть до центрального бюро для підрахунку голосів. Перфокарти та комп'ютери для підрахунку голосів вперше були використані в США (у двох графствах Джорджії) на чергових президентських виборах у 1964 року. Інформаційні системи оптичного сканування бюлетенів є поєднанням традиційного та електронного голосування. Вони передбачають наявність на дільниці електронних комплексів (терміналів), які складаються зі скануючого пристрою та урни, що знаходиться під ним. Виборець заповнює паперовий бюлетень і опускає його в урну скрізь скануючий пристрій. Сканер зчитує позначки виборця в бюлетені, однак результати отримуються лише після закінчення голосування, як правило, у вигляді роздрукованого протоколу. Дана система електронного голосування успішно застосовується, наприклад, у Філіппінах. Іншими вдалими прикладами подібних голосувань можуть бути Бразилія та Індія, які запровадили голосування через термінали у 2000-му та 2004-му році відповідно [22].

Найбільш поширеними формами електронного голосування виступають різноманітні автоматизовані пристрої, за допомогою яких здійснюється збір та обробка інформації про результати виборів. Такі системи застосовуються під час проведення виборчого процесу у Бельгії, Великій Британії.

Існують декілька моделей застосування електронно-комунікаційних систем у виборчому процесі: інформаційні системи оптичного сканування бюлетенів (передбачають зчитування паперового виборчого бюлетеня і формування після закінчення голосування протоколу із результатами голосування із використанням відповідної системи); інформаційні системи прямого запису голосів (передбачають наявність на дільницях електронних комплексів, які дають змогу виборцям проголосувати за допомогою сенсорних екранів чи механічних кнопок; за таких систем паперові бюлетені відсутні, результати голосування накопичуються на спеціальних носіях і можуть передавати дані до електронного центру, який знаходиться у виборчій комісії вищого рівня, для звірки і підрахунку); перфоровані карти, які використовуються разом з машинами для голосування; автоматичний підрахунок результатів

голосування машинами для голосування. Але у випадку застосування машинного голосування важливим є забезпечення належного рівня кібербезпеки (як при інтернет голосуванні) та відсутності помилок при підрахунку голосів за допомогою таких електронних машин.

Системи прямого електронного реєстрування застосовуються у Бельгії, Бразилії, Індії, Венесуелі, США та інших країнах. Виборці, які використовують під час голосування цю систему, фіксують свій вибір за допомогою електронного апарату, який, зазвичай, оснащений чутливим екраном та клавіатурою. Якщо виборці повинні вписати ім'я обраного ними кандидата в бюлетень, то може бути використана літерно-цифрова клавіатура. При застосуванні таких систем немає потреби у друкованих бюлетенях для голосування. Інформаційні дані за проведеним голосуванням розміщуються на жорсткому диску, дискеті, CD. З метою захисту та перевірки деякі системи копіюють інформацію голосування [34].

У дослідженні Ради Європи та Комітету державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування Верховної Ради України «Оцінка ризиків та можливості використання альтернативних форм голосування на післявоєнних виборах в Україні з фокусом на інтернет-голосуванні» визначено, що станом на сьогодні у 19 країнах-членах ЄС застосовується поштове голосування, а у Франції та Естонії – інтернет-голосування (таке голосування здійснюється із використанням за допомогою комп'ютера або мобільного телефону (планшету) із застосуванням ідентифікації за допомогою ID-картки або спеціальної «смарт-картки» з PIN-кодом та ключами для голосування або за номером телефону [31].

Голосування за допомогою мережі Інтернет передбачає можливими три форми електронного голосування:

1. Голосування через Інтернет на виборчій дільниці: виборці користуються електронними пристроями, розташованими в офіційних місцях для голосування. Обладнання та технічне забезпечення контролюються

членами виборчих комісій. Ідентифікація виборців може встановлюватись традиційними методами.

2. Голосування за допомогою Інтернету в кіоску: виборці голосують на пристроях, що контролюються організацією з електронного управління, розташованих у публічних місцях (наприклад, у комерційних та інших центрах), натомість фізичне оточення та справжність виборців дана організація безпосередньо не контролює.

3. Дистанційне голосування через Інтернет: в цьому разі ні електронні пристрої, ні фізичне оточення не контролюються організацією з електронного управління. Е-голосування дистанційним способом без явки громадян на дільниці – більш рідкісна форма волевиявлення громадян у зарубіжних країнах, що передбачає особливий механізм реалізації волі громадян на виборах та референдумах, визначальною ознакою якого є використання інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет. Відмінності цього виду голосування полягають в тому, які прийоми, способи та методи використовуються при реалізації волі громадян на виборах, що здійснюється через Інтернет. Найбільш очевидною перевагою голосування через Інтернет в такому варіанті є його зручність для виборця, який може голосувати навіть не виходячи з дому. В цьому разі виборець входить на web-сайт, робить кілька позначок у формулярі і натискає кнопку «голосувати». Така система дозволяє суттєво заощаджувати кошти, які спрямовані на забезпечення роботи виборчих дільниць. Більш того, підрахунок електронних голосів може бути більш швидким та легким, ніж підрахунок традиційних паперових бюлетенів або підрахунок голосів за допомогою оптичного зчитування чи перфокарт. Найбільш вдалий приклад такого електронного голосування за допомогою мережі Інтернет належить Естонії. У цієї країни найбільший відсоток інтернет-користувачів, що дозволило в 2005 році провести голосування на місцевих виборах в інтернет-мережі. А вже у 2007 році пройшли перші парламентські вибори через Інтернет. Кожна людина, будь вона навіть на іншому кінці світу, могла підтвердити свою особу ID-картою (яка в Естонії діє як посвідчення особи) і проголосувати. При цьому

«електронна дільниця» відкривалася за 4–5 днів до кінця виборів, а громадяни до фінального дня мали право змінити свою думку і віддати голос комусь іншому. Завдяки зручній системі виборів з кожними виборами відсоток громадян, які проголосували в Естонії, зростає. Інтернет-голосування популярне насамперед тому, що воно є ефективним та зручним, процедура займає лише кілька хвилин. Сьогодні близько третини голосів віддається через Інтернет. Але зростання кількості користувачів відбувається повільно, враховуючи те, що на охоплення однієї третини виборців пішло 15 років, і що Естонія є лідером у сфері електронного врядування, де багато людей звикли взаємодіяти з державними установами в режимі онлайн. Фонові змінні, такі як вік та стать, майже не впливають на використання онлайн-голосування або взагалі не впливають на нього. Основна різниця в структурі голосування стосується відстані. Люди частіше голосують в Інтернеті, а не на папері, коли живуть на відстані більше 30-хвилин до виборчої дільниці. Так само естонці, які проживають за кордоном, частіше голосують через Інтернет. Приблизно 90% голосів з-за кордону на виборах в Естонії віддається зараз як он-лайн голоси, навряд чи хтось голосує поштою чи в посольствах [31].

Немає доказів того, що онлайн-голосування в Естонії призвело до збільшення явки виборців. Аналіз показує, що загальна явка дійсно зросла незначно після запровадження Інтернет-голосування, але не можна стверджувати, що це стосувалося лише он-лайн голосування як такого.

Естонія вирішила створити окрему установу на державному рівні, Комітет з електронного голосування для управління Інтернет-системою голосування, щоб забезпечити довіру до системи. Незважаючи на те, що онлайн-система голосування була повністю функціональною до 2005р. і була запущена в масштабах всієї країни за один раз, процедури були суцільно вдосконалені.

Великобританія також намагалася запровадити методи голосування через мережу Інтернет. Зроблено це було для того, щоб позбавити жителів країни необхідності стояти в чергах виборчих дільниць і заради збільшення відсотка осіб, що приймають участь у виборах, який у 2000-му році став критично малим.

Плюсом британської системи була неймовірна мобільність – проголосувати можна було будь-де: у супермаркеті, на вулиці чи в барі. Досить було просто зателефонувати та дотримуватися інструкцій голосу в трубці. Але експеримент, незважаючи на всі його переваги, не дав бажаного результату. «Електронні» вибори, які відбулися у 2002-му році показали неоднозначний результат. Відсоток тих, хто віддав голос, лише трохи збільшився. Не допомогла навіть державна кампанія з популяризації альтернативних голосувань у вигляді листівок, реклами з ТБ та інших роз'яснень переваг електронного голосування. Не став британський експеримент успішним також і через загальну проблему такого роду голосувань – безпеку.

Практика використання дистанційного голосування через Інтернет показує, що в ньому є суттєві недоліки та проблеми, не всі з яких знаходять своє вирішення. Впровадження дистанційного електронного голосування у більшості зарубіжних країнах не здійснюється через неможливість забезпечення надійної інформаційної безпеки. Якщо хакерським атакам піддаються стаціонарні електронні комплекси, то волевиявлення через Інтернет є ще більш ризиковим заходом.

1.3. Законодавство ЄС щодо запровадження електронного голосування

У зв'язку із тим, що в багатьох державах Європейського Союзу дійшли до ідеї запровадження електронного голосування (у форматі Інтернет-голосування або машинного голосування) або голосування поштою, виникла необхідність у формуванні єдиних правових інструментів публічного адміністрування у сфері здійснення електронного голосування та цифрових виборчих технологій в першу чергу з метою забезпечення достовірності результатів голосування та доступності процесу виборів. Нормативне закріплення та практичне впровадження Е-голосування в окремих країнах призвели до виникнення в європейському праві низки правових стандартів його використання в системі електронної демократії. Першим правовим документом, що був присвячений

питанню здійснення електронного голосування стала Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи.

Rec(2004)11 від 30 вересня 2004 року «Щодо правових, операційних та технічних стандартів електронного голосування» (оскільки право Ради Європи визнається усіма державами-членами ЄС, то відповідний документ є застосовним на усій території Європейського Союзу) [13]. Цей документ передбачає мінімальні стандарти проведення електронного голосування, які Рада Європи вважає такими, що задовольняють доступність та достовірність голосування. Рекомендація визначає вимоги до проведення електронного голосування у державах-членах: мають бути дотримані принципи загального, рівного, вільного та таємного виборчого права та відповідні процесуальні гарантії. Зокрема, інтерфейс системи електронного голосування повинен бути зрозумілим і зручним у використанні; можливі вимоги щодо реєстрації для електронного голосування не повинні перешкоджати участі виборця в електронному голосуванні; мають бути враховані особливості та можливості осіб з інвалідністю; електронне голосування не повинно бути єдиним доступним засобом голосування; система електронного голосування не допускає голосування виборців більш ніж одним каналом голосування, а кожен голос, внесений до скриньки для голосування в електронному бюлетені, підраховується лише один раз; виборці повинні мати можливість змінити свій вибір у будь-який момент процесу електронного голосування; система електронного голосування не повинна допускати будь-якого маніпулятивного впливу на виборця під час голосування. В Рекомендації також зазначено, що незалежний орган держави-члена Ради Європи, призначений виборчими органами, перед запровадженням будь-якої системи електронного голосування та через відповідні проміжки часу після цього, зокрема після внесення будь-яких змін до системи повинен перевірити, чи система електронного голосування працює належним чином та чи вжито всіх необхідних заходів безпеки, а також чи є можливою перевірка правильності результатів електронного голосування.

У 2011 році Комітет Міністрів Ради Європи прийняв ще дві важливі рекомендації: «Щодо сертифікації систем електронного голосування» [17] та «Щодо прозорості електронних виборів» [18]. У останній зазначено, що перед запровадженням системи електронного голосування, держави-члени повинні проаналізувати зміни, необхідні для відповідної правової бази; повинні переглянути та забезпечити всі юридичні питання, щоб уникнути конфліктів під час процесу електронного голосування. Для спостереження за електронним голосуванням законодавство має передбачати процедури, достатні для здійснення ефективного спостереження, в тому числі присутність на виборчих дільницях та/або місцях передачі та обробки даних, а також доступ до документації та звітів, доступ до процедур тестування, аудиту та оцінювання, а також доступ до осіб, які проводили ці тестування, аудит та оцінювання. Запровадження е-голосування має супроводжуватися місцевими спостерігачами, такими як незалежні виборчі комісії та місцеві незалежні організації. Держави-члени повинні діяти щодо цих груп максимально прозоро. При застосуванні е-голосування на виборчих дільницях, держави-члени повинні розглянути можливість використання другого носія для зберігання голосів, щоб покращити прозорість, окрім основного електронного зберігання відданого голосу, рекомендується мати другий паперовий або «незалежний від програмного забезпечення» носій для зберігання голосів, щоб виборець міг перевірити свій голос і який можна використовувати для перерахунку вручну, якщо необхідно, і для цілей аудиту. Його також можна використовувати як потенційну резервну копію на випадок, якщо комп'ютер для голосування вийде з ладу або виходить з ладу в іншій зоні.

Окремо слід відзначити Рекомендацію CM/Rec(2017)5 щодо стандартів для електронного голосування, яка розширила визначення електронного голосування шляхом включення до нього електронного підрахунку бюлетенів і встановила детальні вимоги до всіх видів електронного голосування та електронного підрахунку голосів [14]. Цей документ передбачає, викладає по суті в новій редакції положення Рекомендації Rec(2004)11 і закріплює додатково,

що держави-члени, які запроваджують електронне голосування, роблять це поступово; перед запровадженням електронного голосування держави-члени повинні внести необхідні зміни до відповідного законодавства; будь-який спостерігач повинен мати можливість спостерігати за підрахунком голосів; Держави-члени розробляють технічні, оціночні та сертифікаційні вимоги до електронного голосування і запроваджують їх лише після того, як переконуються, що вони забезпечують стандарти електронного голосування, та Rec(2004)15 «Про електронне управління». Вони мають на меті гармонізувати реалізацію принципів демократичних виборів та референдумів, зміцнюючи довіру виборців до процесу електронного голосування, повністю відображають відповідні правові та демократичні принципи.

Крім цього, окремі правові та організаційні питання здійснення електронного голосування врегульовуються правовими актами, прийнятими Радою Європейського Союзу та Європейським парламентом, передусім з питань забезпечення організаційно-правового механізму проведення голосування на виборах до Європейського парламенту. Основним нормативно-правовим актом на рівні Європейського Союзу, яким врегульовані питання електронного голосування є Рішення Ради Європейського Союзу 2018/994 від 13 липня 2018 року «Про внесення змін до Закону про обрання членів Європейського Парламенту шляхом прямого загального голосування», що додається до Рішення Ради 76/787/ЄОВС, ЄЕС, Євратом від 20 вересня 1976 року [16]. Цим документом було внесено зміни до основного документу, який визначав особливості проведення виборів до Європейського парламенту. Відповідно до нього Рішення 76/787 було доповнено ст. 4а наступного змісту: «Держави-члени можуть передбачити можливості попереднього голосування, голосування поштою, а також електронного та інтернет-голосування на виборах до Європейського Парламенту. Якщо вони це роблять, вони вживають заходів, достатніх для забезпечення, зокрема, достовірності результатів, таємниці голосування та захисту персональних даних відповідно до чинного законодавства Союзу». Цим самим було передбачено можливість для держав-

членів Європейського Союзу організацію проведення голосування у формі електронного голосування або інтернет-голосування. Вимогою застосування таких форм голосування є забезпечення таких принципів організації виборчого процесу, як достовірність голосування, таємниця голосування та захист персональних даних. Це впливає із вимог ст. 223 Договору про функціонування Європейського Союзу, відповідно до якого вибори до Європейського парламенту проводяться шляхом прямих загальних виборів згідно з уніфікованою процедурою в усіх державах-членах або згідно з принципами, спільними для усіх держав-членів, а також ст. 39 Хартії Європейського Союзу про основоположні права, відповідно до якої члени Європейського Парламенту обираються загальним прямим голосуванням шляхом вільного та таємного голосування. Втім, кожна держава-член способи проведення електронного голосування на виборах до Європейського парламенту[24]. Згадані документи мають рамковий характер і не містять якісних юридичних характеристик електронного голосування як конституційно-правового феномену.

Для того щоб запровадити новітні інформаційні технології до виборчого процесу в Україні, необхідно обґрунтувати доцільність відповідних новацій. На прикладі досвіду зарубіжних країн можна бачити, що впровадження системи електронного голосування, з одного боку, може характеризуватись великою кількістю позитивних аспектів, з іншого боку, передбачає вирішення складних юридичних та організаційно-технічних завдань. До того ж переваги запровадження е-голосування у повоєнній Україні та виклики, з цим пов'язані, впливають із особливих умов політичного процесу в нашій державі після завершення або ж призупинення активної фази російсько-української війни. Про це йтиметься у наступних розділах зоботи.

Підводячи підсумки короткого аналізу зарубіжного досвіду впровадження е-голосування, зазначимо наступне:

1.) Виборчі процеси у світовій практиці постійно супроводжувалися технічними новаціями, покликаними пришвидшити підрахунок голосів, зробити

участь у виборах доступною ширшим колам електорату, поліпшити зручність участі у них, надійність фіксації результатів народного волевиявлення, тощо.

2.) Запровадження електронне голосування у тій чи іншій формі відбувалося 19 країнах-членах ЄС. Зокрема у таких країнах, як Франція, Бельгія, Естонія, ФРН та інші.

3.) ЄС, враховуючи розширення практики е-голосування, прийняв ряд нормативних актів, які Україна, зважаючи на євроінтеграційний контекст розвитку нашої держави, має імплементувати у національне виборче законодавство та враховувати при розробці законодавчої бази для впровадження е-голосування на місцевих виборах та, в перспективі, і на всеукраїнських, після завершення воєнних дій.

РОЗДІЛ 2

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ СКАСУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Переваги і ризики запровадження електронного голосування в Україні

У разі прийняття рішення про запровадження е-голосування на місцевих виборах в Україні після скасування правового режиму воєнного стану, при розробці правового поля цих новацій та у практиці уповноважених державою органів влади щодо застосування новацій виборчого законодавства, слід уважно проаналізувати досвід європейських та інших демократичних держав, які запроваджували е-голосування, а також теоретичні напрацювання вітчизняних та зарубіжних державознавців з цієї проблеми. Зокрема, у вітчизняній державно-правовій науці питання електронного голосування отримало ґрунтовне висвітлення. Переваги е-голосування порівняно з традиційними формами волевиявлення детально проаналізовані у працях С.О. Гриньова та К.О. Закоморної [23], тоді як проблемні аспекти та можливі негативні наслідки застосування інтернет-голосування та інших цифрових технологій у виборчому процесі досліджені Г.А. Волошкевич [25]. Окрім того, при оцінці можливостей запровадження електронного голосування необхідно враховувати ризики, характерні для перехідного післявоєнного періоду в Україні, зокрема:

- 1) Вимушену еміграцію значної кількості виборців, зміни у їх правовому статусі у зв'язку з отриманням тимчасового захисту у країнах проживання, а подекуди, і нового громадянства;
- 2) Зміни виборчої адреси ВПО;
- 3) Специфіку безпекових проблем, проведення передвиборчої агітації, навіть психологічного стану виборців у зонах, прилеглих до лінії розмежування;

4) Велику кількість (сотні тисяч) виборців, які перебувають у лавах Сил Оборони і, очевидно, які далеко не всі будуть демобілізовані і знаходитимуться за виборчою адресою;

5) Чинність ЗУ «Про множинне громадянство» із тими правовими наслідками, які впливатимуть з його положень;

6) Ймовірна наявність щойно деокупованих громад із комплексом проблем транзитивної юстиції;

7) Євроінтеграційний процес і необхідність гармонізації національного виборчого законодавства до відповідних норм ЄС;

8) Велика кількість виборців з інвалідністю внаслідок війни і необхідність додаткових організаційних дій для підвищення інклюзивності виборчого процесу та гарантування їхніх виборчих прав;

9) Оскільки, враховуючи реалії війни безпекові загрози, зокрема, кіберзагрози з боку РФ нікуди не зникнуть, доведеться вживати комплекс заходів для захисту від них е-голосування.

Аналізуючи основні вимоги до електронного голосування, дотримання яких забезпечує відповідність процесу принципам демократичних виборів, слід виокремити насамперед такі критерії, як належний рівень інформаційної безпеки (зокрема, безпечна онлайн-ідентифікація виборців) та гарантоване збереження таємниці голосування.

Однією з ключових передумов функціонування онлайн-голосування є надійна ідентифікація виборця в цифровому середовищі. Мінімальною умовою для цього виступає існування єдиної системи ідентифікації громадян (а за наявності правових підстав — і негромадян, які мають право голосу). Іншими словами, особа повинна мати унікальний ідентифікаційний номер, який відображений у державному реєстрі громадян, Державному реєстрі виборців та пов'язаний із засобами електронної ідентифікації. В окремих країнах, зокрема у Канаді, для громадян, що проживають за кордоном, використовується альтернативна модель — надсилання індивідуальних PIN-кодів, які застосовуються під час інтернет-голосування.

Упроваджуючи інформаційно-комунікаційні технології у виборчий процес, органи адміністрування виборів мають забезпечити відповідність таких технологічних рішень законодавчим вимогам, гарантувати їх безпечність, надійність, високу технічну якість та стабільність функціонування. Однією з форм підтвердження відповідності може бути сертифікація ІКТ-рішень. Однак на глобальному рівні наразі відсутній уніфікований міжнародний стандарт для технологій, що застосовуються у виборчих процесах, у зв'язку з чим саме національний орган адміністрування виборів має розробляти власні критерії сертифікації та контролю відповідності систем.

Не менш важливою вимогою є гарантування таємниці голосування. Виборча система повинна одночасно забезпечувати достовірну реєстрацію факту участі виборця та унеможлиблювати встановлення його вибору будь-якими особами. Ця вимога має подвійний характер: вона передбачає як створення технічно захищеної інфраструктури, так і формування високого рівня довіри виборців до її функціонування.

Бажано, щоб система онлайн-голосування забезпечувала виборцю ті ж можливості, що й голосування у традиційному форматі. Наприклад, якщо виборче законодавство дозволяє дострокове голосування або зміну голосу в день виборів шляхом остаточного заповнення бюлетеня на дільниці, такі самі можливості мають бути доступні і для учасників е-голосування. Аналогічно, якщо в умовах звичайної дільниці виборець може вкинути порожній або зіпсований бюлетень, цифрова система також повинна передбачати таку опцію.

Факти спроб втручання у виборчі ІКТ-системи фіксувалися в різних державах, зокрема у США, Південно-Африканській Республіці та Україні. Так, у 2014 році було здійснено кібератаку на центральну виборчу систему України. Після виявлення та усунення шкідливого програмного забезпечення посадовці підтвердили коректність загальних результатів голосування. Хоча ці випадки стосувалися систем обробки результатів, впровадження онлайн-голосування створює додаткові загрози втручання у сам процес волевиявлення, які необхідно своєчасно і комплексно врахувати та нейтралізувати [32].

У дослідженні, підготовленому Радою Європи спільно з Комітетом державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування Верховної Ради України під назвою «Оцінка ризиків та можливостей використання альтернативних форм голосування на післявоєнних виборах в Україні з акцентом на інтернет-голосуванні», наголошується, що діяльність поштових служб в Україні не повною мірою відповідає вимогам надійності та якості, які необхідні для коректного проведення виборчого процесу. Крім того, запровадження поштового голосування суттєво збільшує тривалість виборчих процедур, зокрема через необхідність завчасного надсилання виборцям бюлетенів та інформаційних матеріалів, аби забезпечити можливість своєчасного голосування та повернення заповнених бюлетенів. Реалізація такого підходу потребує внесення відповідних змін до Конституції України з метою легалізації механізмів дострокового голосування [32]. Аналогічні труднощі постають і у випадку електронного голосування, яке також може передбачати можливість попереднього волевиявлення; при цьому такі процедури пов'язані з додатковими ризиками, насамперед у сфері кібербезпеки.

Не дивлячись на вищеназвані проблеми і складнощі, пов'язані із запровадженням е-голосування, ці новації відповідають суспільному прогресу та мають істотні переваги. Е-голосування може значно модернізувати виборчий процес, зокрема, забезпечити:

- 1.) Доступність для виборців, особливо для тих, хто перебуває за кордоном або має обмежені можливості пересування;
- 2.) Зниження витрат на організацію виборів;
- 3.) Підвищення прозорості та зниження ризику фальсифікацій;
- 4.) Пришвидшення процесу підрахунку голосів;
- 5.) Підвищити доступність та інклюзивність: для ВПО та біженців, оскільки значно спрощується участь у виборах громадян, які були змушені змінити місце проживання або перебувають за кордоном, що є критично важливим після війни; для людей з інвалідністю: особи з обмеженими фізичними можливостями можуть голосувати, не відвідуючи дільниці; для виборців у

віддалених районах: сприяє підвищенню явки у важкодоступних місцях (зокрема, у щойно деокупованих та наближених до лінії розмежування районів і громад зі зруйнованою логістикою);

6.) Підвищення явки виборців завдяки зручності та можливості голосувати з будь-якого місця (за наявності інтернету) може залучити до участі молодь та інші групи, які традиційно ігнорують вибори;

7.) Ефективність та швидкість, миттєвий підрахунок: результати можуть бути отримані значно швидше, що зменшує час для спекуляцій та оскаржень підрахунку;

8.) Економія ресурсів: зменшення витрат на друк бюлетенів, облаштування дільниць, роботу виборчих комісій;

9.) Прозорість (за умови надійного програмного забезпечення): добре спроектована система може надавати виборцям можливість перевірити, що їхній голос було зареєстровано правильно та анонімно.

Однак, існують і певні недоліки та загрози, які може спричинити запровадження е-голосування на місцевих виборах у повоєнній Україні. Це і забезпечення безпеки та конфіденційності даних, і необхідність забезпечення рівного доступу до технологій для всіх виборців, і ризики кібератак та технічних збоїв. В Україні, як і в багатьох інших державах, електронне голосування все ще перебуває в стадії розвитку та впровадження. Постійно ведуться роботи з удосконалення систем та забезпечення їх надійності та безпеки. Отож, окреслимо ключові небезпеки та ризики запровадження електронного голосування, які в Україні, зважаючи на воєнний та післявоєнний контекст, стають особливо гострими:

1.) Кібербезпека та зовнішні загрози, зокрема, кібератаки та втручання. Мається на увазі, насамперед, високий ризик хакерських атак з боку країни-агресора та його сателітів, спрямованих на зміну результатів, зупинку системи в день виборів або дискредитацію процесу.

2.) Проблема надійності системи. Зокрема, це загроза технічних збоїв, що можуть призвести до втрати голосів, повторного голосування або неможливості проголосувати для частини громадян.

3.) Відсутність технологічної інфраструктури. Мається на увазі недостатня готовність інфраструктури, особливо в регіонах, що постраждали від бойових дій.

4.) Проблема ідентифікації та забезпечення анонімності голосування. Проблема ідентифікації: полягає у забезпечення надійної, захищеної та однозначної ідентифікації виборця в онлайн-середовищі, щоб запобігти множинному голосуванню чи голосуванню за іншу особу. Її вирішення потребує упровадження багатоступеневої процедури ідентифікації, можливо, використання валіфікованого електронного підпису, інтеграції інформаційної виборчої системи з іншими інструментами ідентифікації і верифікації. Це означатиме посилене навантаження на відповідні електронні платформи та підвищить ймовірність їх DDoS-атак. Однак, позитивним моментом у запобіганні вказаній загрозі є те, що упровадження е-голосування розглядається, передусім, починаючи з місцевих виборів. Така послідовність новацій дасть можливість локалізувати цю загрозу і розробити запобіжники до впровадження цифровізації виборів на всеукраїнському рівні.

5.) Проблема забезпечення анонімності голосу. Складність гарантування анонімності, оскільки ІТ-система теоретично знає, який голос належить конкретному користувачу, є реальною. Потрібні складні криптографічні механізми.

6.) Правові та соціальні аспекти. Проблеми правового забезпечення цифровізації виборчого процесу полягають, насамперед, у невирішеності питань у національному законодавстві щодо процедури е-голосування, оскарження результатів та відповідальності.

7.) Частина населення (здебільшого люди похилого віку, мешканці сіл) може не мати доступу до Інтернету або необхідних навичок для е-голосування. Це може призвести до дискримінації та спотворення репрезентативності виборів.

А якщо врахувати проблеми комунікацій та покриття районів, прилеглих до лінії розмежування, щойно деокупованих громад та тих, що зазнали інтенсивних бойових дій, то її реальність стає очевидною у повоєнній Україні.

8.) Проблема ймовірної недовіри до результатів. У суспільстві, де вже є високий рівень недовіри до державних інституцій, відсутність фізичного бюлетеня та електронного підрахунку може викликати масову недовіру до результатів. При чому це може бути не лише недовіра з боку електорату, але й з боку суб'єктів виборчого процесу, та, як наслідок, з боку міжнародної спільноти. Така недовіра може поставити під загрозу легітимність результатів виборів уцілому.

9.) Загроза корупції та тиску. Е-голосування усуває можливість контролю в кабінці, але збільшує ризик тиску на виборця (наприклад, на робочому місці або вдома), оскільки є можливість підтвердити, за кого саме людина проголосувала (якщо система не є абсолютно анонімною). Крім вказаного, реальнішою стає ймовірність так званої корупції розробників: є ризик, що програмне забезпечення буде свідомо скомпрометовано на етапі розробки або впровадження.

Підсумовуючи вказані перспективи та ризики упровадження цифровізації місцевих виборів у повоєнній Україні, зазначимо, що запровадження е-голосування має проводитися поступово, починаючи з пілотних проєктів, для окремих категорій або типів виборів та лише після створення надійної, незалежної системи захисту, гарантування, розробки належної правової бази та проведення широкої освітньої кампанії для зменшення «цифрового розриву» та підвищення суспільної довіри. Саме тому нам видається доцільним запровадження е-голосування у повоєнний період саме починаючи з місцевих виборів.

У той же час, е-голосування може значно модернізувати виборчий процес, підвищивши доступність та інклюзивність виборів, що особливо важливо для ВПО та біженців та людей з інвалідністю, адже значно спрощується участь у

виборах громадян, які були змушені змінити місце проживання, перебувають за кордоном, мають ампутації, що є критично важливим після війни.

Особи з обмеженими фізичними можливостями можуть голосувати, не відвідуючи дільниці. Для виборців у віддалених районах е-голосування сприятиме підвищенню явки у важкодоступних місцях.

Завдяки зручності та можливості голосувати з будь-якого місця (за наявності Інтернету) може залучити до участі молодь та інші групи, які традиційно ігнорують класичні вибори.

Е-голосування, у разі його успішної апробації, може забезпечити ефективність та швидкість, зробити підрахунок результатів миттєвим, адже результати можуть бути отримані значно швидше, що зменшує час для спекуляцій та оскаржень підрахунку.

Очевидною у разі успіху кампанії є економія ресурсів. Зокрема, це зменшення витрат на друк бюлетенів, облаштування дільниць, роботу виборчих комісій.

Є нагода підвищити прозорість виборчого процесу (за умови надійного програмного забезпечення). Добре спроектована система може надавати виборцям можливість перевірити, що їхній голос було зареєстровано правильно та анонімно.

Однак, для того, щоб переваги цифровізації місцевих виборів та запровадження е-голосування були зреалізовані, а ризики попереджені, необхідна масштабна та комплексна робота, яка включає підготовку і прийняття достатньої правової бази, інформаційну кампанію, технічне удосконалення платформ для проведення е-голосування.

2.2. Законодавчі та організаційні передумови запровадження е-голосування в Україні

Законодавче регулювання процесу запровадження електронного голосування - як для місцевих виборів, так і з перспективою подальшого

поширення його механізмів на загальнодержавні вибори та інститути прямої демократії - наразі перебуває на початковому етапі формування. Наявні норми потребують суттєвого доопрацювання, системної нормотворчої діяльності та внесення відповідних змін до Виборчого кодексу України (ВКУ), а також ухвалення низки підзаконних актів. Передусім йдеться про необхідність прийняття Центральною виборчою комісією рішення щодо введення в експлуатацію автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи, без чого реалізація електронних процедур є неможливою [2].

У чинному національному законодавстві вже наявні окремі положення, які формують правові передумови для впровадження е-голосування. Насамперед, це стаття 18 ВКУ «Використання інноваційних технологій у виборчому процесі», яка уповноважує ЦВК ухвалити рішення щодо застосування інноваційних технічних і програмних рішень у межах експерименту або пілотного проекту. Такий експеримент може стосуватися:

1. організації голосування виборців на дільниці з використанням електронних технічних і програмних засобів;
2. електронного підрахунку голосів;
3. формування протоколів голосування із застосуванням інформаційно-аналітичної системи.

Експериментальні процедури проводяться на визначених ЦВК виборчих дільницях одночасно з реальними виборами із повним дотриманням чинних виборчих правил. При цьому закон прямо передбачає, що результати таких експериментів не можуть використовуватися для встановлення підсумків голосування, визначення результатів виборів або оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу. Також ЦВК зобов'язана забезпечити інформування виборців про те, що участь в експерименті не створює жодних юридичних наслідків та не замінює реальних виборчих процедур.

Водночас ВКУ встановлює вимоги щодо електронних сервісів, які можуть використовуватись у виборчих процедурах. Документи, подані в електронному вигляді, повинні відповідати положенням законів України «Про електронні

документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Відповідальність за достовірність електронних документів покладається на особу, яка засвідчує їх своїм кваліфікованим електронним підписом [2].

Другим важливим законодавчим актом є Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 26.01.2021 №1135-IX. Зокрема, стаття 23 регламентує можливість застосування автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи як складової організації референдумних процедур. Порядок створення та функціонування цієї системи визначає ЦВК. Крім того, частина 10 статті 32 Закону передбачає можливість електронного збору підписів виборців у форматі, придатному до автоматизованої обробки, а сама форма таких електронних підписних даних затверджується ЦВК.

Важливо, що відповідно до перехідних положень Закону, ці норми набирають чинності лише після того, як ЦВК прийме рішення про введення відповідної автоматизованої системи в експлуатацію. Стаття 116 Закону визначає і можливість електронного голосування на референдумі для виборців, включених до спеціальної дільниці з електронного голосування [3].

У ширшому значенні нормативно-правову базу запровадження е-демократії та е-урядування становлять закони України: «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» №2155-VIII (2017 р.) [7], «Про державний реєстр виборців» №698-V (2007 р.) [12], «Про електронні документи та електронний документообіг» №851-IV (2003 р.), «Про публічні електронні реєстри» №1907-IX (2021 р.). Важливе значення мають також Концепція розвитку електронної демократії, Постанова Верховної Ради «Про схвалення Концепції запровадження системи електронного голосування в Україні» (2012 р. №10629) та розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 №797-р про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції [9].

Розглядаючи перспективи впровадження е-голосування саме у сфері місцевих виборів після скасування воєнного стану, доцільно звернути увагу на

відповідні норми ВКУ, які визначають структуру місцевих виборів:

- а) вибори депутатів Верховної Ради АРК;
- б) депутатів сільських, селищних, міських рад;
- в) вибори сільських, селищних, міських голів;
- г) депутатів районних рад;
- г) депутатів обласних рад;
- д) депутатів районних у місті рад.

За часом проведення місцеві вибори можуть бути черговими, позачерговими, повторними, проміжними, додатковими або першими. Їх проведення може поєднуватися з окремими загальнодержавними виборами, однак ВКУ встановлює й винятки щодо суміщення виборчих процедур [2].

Надзвичайно важливою є імперативна норма ст. 20 ВКУ, що повністю забороняє проведення будь-яких виборів у період дії воєнного або надзвичайного стану. Після скасування такого режиму перебіг виборчого процесу має розпочинатися спочатку, а рішення про призначення виборів ухвалюється не пізніше ніж через місяць після припинення відповідного правового режиму.

У контексті місцевих виборів важливим є і розуміння застосовуваних виборчих систем. Відповідно до ст. 192 ВКУ:

- у громадах до 10 тисяч виборців депутати місцевих рад обираються за мажоритарною системою відносної більшості у багатомандатних округах;
- у громадах із кількістю виборців понад 10 тисяч застосовується пропорційна система з відкритими списками;
- вибори міських голів у містах до 75 тисяч виборців здійснюються за системою відносної більшості;
- у містах із кількістю виборців 75 тисяч і більше — за системою абсолютної більшості.

Виборча адреса є ключовим елементом участі у місцевих виборах. Вона визначається за місцем проживання, задекларованим або зареєстрованим відповідно до Закону «Про надання публічних послуг щодо декларування та

реєстрації місця проживання». Для внутрішньо переміщених осіб виборча адреса може встановлюватися за фактичним місцем проживання, що стало можливим завдяки змінам у законодавстві [11]. Щодо громадян, які тимчасово перебувають за кордоном і отримали відповідний статус, законодавцю у майбутньому необхідно врегулювати механізми їх участі у місцевих виборах з урахуванням специфіки е-голосування та положень закону про множинне громадянство.

2.3. Інструменти е-демократії, апробовані в Україні як організаційні та технічні передумови запровадження е-голосування на місцевих виборах у повоєнній Україні

Коротко зупинимося на вже апробованих у нашій державі інструментах е-демократії, які можуть бути використані як передумови запровадження е-голосування на місцевих виборах у повоєнній Україні.

Істотними організаційними та технічними кроками до е-демократії та е-урядування є, на нашу думку, запровадження порталу Дія. Це державний мобільний застосунок та однойменний вебпортал, розроблений Міністерством цифрової трансформації України, який надає широкий спектр державних послуг онлайн, надає доступ до електронних послуг та сервіси для електронної демократії, зокрема, платформи для електронних петицій та опитувань. Також це платформа Електронні петиції та звернення, створена для подання та розгляду звернень громадян; платформа Електронні опитування та консультації (інструмент для отримання зворотного зв'язку від громадян щодо важливих питань); Бюджет участі (системи, що дозволяють громадянам голосувати за проекти місцевого значення); Портал iGov (історично один із перших порталів, де впроваджувалися різні державні послуги в електронному вигляді, зокрема на регіональному рівні); Мрія: (освітній застосунок, який розробляється для учнів, батьків та вчителів) тощо. Ці застосунки використовують сучасні технології для автоматизації процесів, надання послуг онлайн та налагодження комунікації між державою та громадянами, сприяють автоматизації адміністративних процесів,

зменшенню корупції та підвищенню прозорості державного управління. Вони, так би мовити, привчаючи громадян користуватися інструментами е-урядування та е-демократії, можуть слугувати майданчиками для апробації процедур та інструментів е-голосування на місцевих, а у подальшому – і загальнодержавних виборів у повоєнній Україні. У той же час апробація е-голосування спершу на місцевих виборах дозволить у більш локальних, порівняно з всеукраїнськими виборами, масштабах побачити на практиці ризики, колізії та пробіли виборчого законодавства, та усунути виявлені недоліки. А згодом масштабувати процедури та інструменти безпосередньої е-демократії на всеукраїнському рівні.

Підсумовуючи вище сказане, можемо констатувати, що у правовому полі України та у організаційній діяльності держави зроблено істотні кроки, які можуть слугувати фундаментом для запровадження е-голосування. Проте, це лише передумови. У подальшому необхідно внести зміни до ВКУ, які б конкретизували процедури е-голосування, забезпечили дотримання міжнародно визнаних стандартів та принципів виборів, які б забезпечили довіру до результатів е-голосування.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Підводячи підсумки проведеного нами дослідження, можемо констатувати, що сутність електронного голосування полягає в тому, що воно є одним із інструментів цифрової трансформації процесу безпосередньої демократії, яке передбачає суттєву діджиталізацію виборчого процесу. Запровадження електронного голосування на місцевих виборах в Україні відповідно до чинного законодавства, зокрема, ВКУ, можливе лише після скасування правового режиму воєнного стану. Упровадження такої новації у повоєнний період, на нашу думку є доцільним, оскільки, по-перше, відповідає глобальним процесам діджиталізації, притаманним сучасному інформаційному суспільству, по-друге – тенденціям розвитку виборчого законодавства ЄС. Зважаючи на євроінтеграційний процес, який проходить Україна, ці новації відповідатимуть першому і третьому копенгагенським критеріям, а саме: політичному, що передбачає поступ демократії, та критерію членства, що передбачає гармонізацію національного законодавства з законодавством ЄС. І, нарешті, запровадження е-голосування на місцевих виборах відкриває перспективи вирішити цілу низку проблем перехідного повоєнного періоду, про які детально йшлося у розділі третьому дослідження.

Однак, упровадження е-голосування має ґуртуватися на критичному аналізі та переосмисленні зарубіжного досвіду цих процесів у державах, які репрезентують світову демократичну спільноту, зокрема, членів ЄС, та враховувати специфіку контексту перехідного періоду після завершення/припинення бойових дій.

Узагальнюючи опрацьований нами зарубіжний досвід запровадження е-голосування, можемо констатувати наступне:

1. Протягом останніх десятиліть електронне голосування активно розвивається у значній кількості зарубіжних держав. Різні моделі та технології е-голосування були впроваджені у США, Великій Британії, Бразилії, Індії, Венесуелі, Філіппінах, а також у низці країн Європейського Союзу. Станом на

сьогодні ті чи інші форми електронного голосування офіційно застосовуються у 19 державах-членах ЄС, серед яких найбільш відомими прикладами є Естонія, Франція, Федеративна Республіка Німеччина та Бельгія.

2. Широке поширення е-голосування серед країн ЄС зумовило необхідність розроблення на рівні європейської спільноти єдиних підходів і стандартів, спрямованих на забезпечення легітимності, прозорості та безпеки таких виборчих процедур. Першим міжнародним документом у цій сфері стала Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи Rec(2004)11 від 30 вересня 2004 року «Щодо правових, операційних та технічних стандартів електронного голосування», у якій були закріплені мінімальні вимоги до організації та проведення електронного голосування. У 2011 році Комітет міністрів Ради Європи ухвалив ще дві рекомендації — «Щодо сертифікації систем електронного голосування» та «Щодо прозорості електронних виборів». У цих документах наголошується, що перед упровадженням системи е-голосування держави-члени повинні здійснити всебічний аналіз необхідних змін у чинній правовій базі та гарантувати врегулювання всіх юридичних аспектів, аби уникнути правових колізій у процесі застосування електронного голосування.

Окрему увагу приділено й забезпеченню належних умов для спостереження за процесом е-голосування. Законодавство держав має передбачати процедури, які забезпечують ефективне спостереження за всіма етапами виборчого процесу, включно з можливістю присутності спостерігачів на виборчих дільницях, у місцях передачі та обробки даних, а також їхній доступ до документації, звітності, тестувальних процедур, аудиту й оцінювання систем, а також до фахівців, які виконували такі процедури.

3. Застосування зарубіжного досвіду в Україні має відбуватися через призму повоєнного контексту демократичного процесу, а рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи мають бути імпліментовані до виборчого законодавства України як один із аспектів процесу гармонізації національного законодавства з правом ЄС. Однак, дана правотворча діяльність має базуватися на Конституції

України та чинній правовій базі та слугувати вирішенню проблем демократичного поступу держави у повоєнний період.

Е-голосування може значно модернізувати виборчий процес, зокрема, забезпечити:

1. зручність та доступність для виборців, особливо для тих, хто перебуває за кордоном або має обмежені можливості пересування;
2. зниження витрат на організацію виборів;
3. підвищення прозорості та зниження ризику фальсифікацій;
4. пришвидшення процесу підрахунку голосів;
5. підвищити доступність та інклюзивність (для ВПО та біженців, людей з інвалідністю, у шойно деокупованих та наближених до лінії розмежування районів і громад зі зруйнованою логістикою);
6. підвищення явки виборців;
7. ефективність та швидкість, миттєвий підрахунок.
8. економія ресурсів та зменшення витрат на друк бюлетенів, облаштування дільниць, роботу виборчих комісій;
9. прозорість виборчого процесу.

У той же час, така новація пов'язана з рядом ризиків:

По-перше, щодо кібербезпеки та посилення кібератак, зокрема з боку країни-агресора.

По-друге, це загроза технічних збоїв, що можуть призвести до втрати голосів, повторного голосування або неможливості проголосувати для частини громадян.

По-третє, відсутність технологічної інфраструктури, особливо в регіонах, що постраждали від бойових дій, може поставити процес виборів перед небезпекою провалу.

По-четверте, ризик незабезпечення анонімності голосування, зокрема, під час здійснення процедури ідентифікації та верифікації.

По-п'яте, посилене навантаження на відповідні електронні платформи та підвищене ймовірність їх DDoS-атак.

По-шосте, проблеми правового забезпечення цифровізації виборчого процесу, які полягають у невирішеності питань у національному законодавстві щодо процедури е-голосування, оскарження результатів та відповідальності.

По-сьоме, це так званий «цифровий розрив», коли частина населення (здебільшого люди похилого віку, мешканці сіл) може не мати доступу до Інтернету або необхідних навичок для е-голосування. Це може призвести до дискримінації та спотворення репрезентативності виборів.

По-восьме, проблема недовіри до результатів. У суспільстві, де вже є високий рівень недовіри до державних інституцій, відсутність фізичного бюлетеня та «чорної скриньки» електронного підрахунку може викликати масову недовіру до результатів як з боку електорату, так і суб'єктів виборчого процесу.

По-дев'яте, корупційні ризики тиску на виборця, оскільки є можливість підтвердити, за кого саме людина проголосувала (якщо система не є абсолютно анонімною). Крім вказаного, реальнішою стає ймовірність так званої корупції розробників - ризик, що програмне забезпечення буде свідомо скомпрометовано на етапі розробки або впровадження.

Для того, щоб переваги цифровізації місцевих виборів та запровадження е-голосування були зреалізовані, а ризики попереджені, необхідна масштабна та комплексна робота, яка включає підготовку і прийняття достатньої правової бази, інформаційну кампанію, технічне удосконалення платформ для проведення е-голосування. Саме тому ми вважаємо за доцільне розпочати запровадження е-голосування в Україні саме з місцевих виборів, що дозволить у більш локальних, порівняно з всеукраїнськими виборами, масштабах побачити на практиці ризики, і колізії виборчого законодавства, та усунути виявлені недоліки. А згодом масштабувати процедури та інструменти безпосередньої е-демократії на всеукраїнському рівні.

Аналіз чинного законодавства, зокрема, Виборчого кодексу України виявив певні законодавчі передумови для запровадження цифровізації виборчого процесу та е-голосування на місцевих виборах після скасування правового

режиму воєнного стану. Проте, необхідно внести зміни до ВКУ, які б конкретизували процедури е-голосування, забезпечили дотримання міжнародно визнаних стандартів та принципів виборів, які б забезпечили довіру до результатів е-голосування. У разі успіху новації вона відкриє перспективи просування прогресивних тенденцій демократичного процесу в Україні, притаманних світовій демократичній спільноті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти України

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 396-ІХ // Відомості Верховної Ради України. – 2020. – № 7. – Ст. 48.
3. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26 січ. 2021 р. № 1135-ІХ // Голос України. – 2021. – № 20.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2163-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 45. – Ст. 403.
6. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
7. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2155-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 45. – Ст. 404.
8. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386-р // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 36. – Ст. 1269.
9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової демократії в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 верес. 2021 р. № 1068-р // Урядовий кур'єр. – 2021. – № 179.
10. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 берез. 2021 р. № 119/2021 // Урядовий кур'єр. – 2021. – № 58.
11. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 .10. 2014 р. № 1706-VII // База даних «Законодавство України»/ Верховна Рада України ULR.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/conv#n5> (дата звернення 21.10.2025)

12. Про державний реєстр виборців ;Закон України від 22 .02. 2007 р. № 698-V // База даних «Законодавство України»/ Верховна Рада України URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text> (дата звернення 21.10.2025)

Міжнародні та європейські акти

13. Recommendation Rec(2004)11 of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting. – Strasbourg : Council of Europe, 2004.

14. Recommendation CM/Rec(2017)5 of the Committee of Ministers to member states on standards for e-voting. – Strasbourg : Council of Europe, 2017.

15. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on e-democracy. – Strasbourg : Council of Europe, 2009.

16. Decision (EU) 2018/994 of the Council of 13 July 2018 amending the Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage. – Official Journal of the European Union. – 2018. – L 178. – P. 1–5.

17. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02) // Official Journal of the European Union. – 2012. – C 326. – P. 391–407.

18. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). – Brussels : EU Publications Office, 2012.

19. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome, 1950) // Council of Europe Treaty Series. – No. 005.

20. OSCE/ODIHR. Handbook for the Observation of New Voting Technologies. – Warsaw : OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2013.

21. Council of Europe. Guidelines on Electronic Voting (E-voting). – Strasbourg : Council of Europe, 2020.

Наукові праці

22. Гусаревич Н. В. Електронне голосування: поняття, правові аспекти та зарубіжний досвід // Юридичний науковий журнал. – 2020. – № 2. – С. 45–53.
23. Гриньов С. О., Закоморна К. О. Електронне урядування та електронне голосування: теоретичні та прикладні аспекти розвитку в Україні // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2021. – № 1(48). – С. 90–98.
24. Гаврік Р. О. Міжнародні стандарти електронного голосування: порівняльно-правовий аналіз // Право і суспільство. – 2019. – № 3. – С. 114–120.
25. Волошкевич Г. А. Ризики впровадження інтернет-голосування в Україні // Інформаційне суспільство. – 2022. – № 1. – С. 33–41.
26. Токар-Остапенко О. В. Правове забезпечення електронного урядування в Україні : монографія. – К. : НАДУ, 2018. – 212 с.
27. Романенко Є. О. Електронна демократія в системі публічного управління: теорія та практика реалізації в Україні : монографія. – К. : НАДУ, 2020. – 254 с.
28. Закоморна К. О. Сучасні моделі електронного голосування: зарубіжний досвід та українські реалії // Публічне управління: теорія та практика. – 2020. – № 2(22). – С. 70–77.
29. Гриньов С. О. Проблеми імплементації європейських стандартів електронного голосування в Україні // Держава і право. – 2021. – № 92. – С. 56–62.
28. Бучин М. А. Електронне голосування: світовий досвід та українські перспективи : монографія. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. – 186 с.
30. Андрусів О. Б. Електронна демократія як форма публічної участі: міжнародний досвід. – К. : Центр адаптації держслужби до стандартів ЄС, 2021. – 128 с.

Аналітичні та офіційні джерела

31. Рада Європи ; Верховна Рада України. Оцінка ризиків та можливості використання альтернативних форм голосування на післявоєнних виборах в Україні з фокусом на інтернет-голосуванні. – К. : Рада Європи, 2023. – 98 с.
32. Міністерство цифрової трансформації України. Концепція розвитку цифрової держави. – К. : Мінцифри, 2022. – 64 с.
33. Центральна виборча комісія України. Аналітична довідка про стан цифровізації виборчого процесу в Україні. – К. : ЦВК, 2021. – 42 с.
34. European Commission. Digital Europe Programme 2021–2027. – Brussels : Publications Office of the EU, 2021. – 110 p.
35. OECD. Open Government Data Report: Enhancing Policy Maturity for Sustainable Impact. – Paris : OECD Publishing, 2020. – 224 p.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ

Інститут _____ суспільних наук, адміністрування та права _____
Кафедра _____ Публічного управління та адміністрування _____
Освітній ступінь _____ магістр _____
Спеціальність _____ 281 «Публічне управління та адміністрування» _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування
_____ проф. Н.С. Калашник
« _____ » _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА

Сидорчук Денис Вячеславович
_____ (прізвище, ім'я, по батькові здобувача)

1. Тема роботи Електронне голосування: міжнародний досвід та перспективи запровадження на місцевих виборах в Україні.

керівник роботи Олефіренко О.В., к.держ.упр.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від « 22 » серпня 2025 року № С-526

2. Термін подання здобувачем роботи 05.12.2025 р. _____

3. Вихідні дані до роботи Нормативно-правові акти у сфері розвитку інститутів громадянського суспільства, національні стратегії, акти органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, монографії, підручники, що громадської участі.

4. Зміст (перелік питань, які потрібно розробити) Правова сутність поняття електронне голосування, його співвідношення з категоріями електронна демократія та електронне урядування. Зарубіжний досвід запровадження процедур електронного голосування, аналіз актів права ЄС щодо електронного голосування. Перспективи, переваги і ризики запровадження електронного голосування на місцевих виборах в Україні. Аналіз чинного виборчого законодавства на предмет наявності правового підґрунтя для запровадження електронного голосування в Україні після скасування правового режиму воєнного стану.

5. Перелік графічного матеріалу та статистичних даних (з точним зазначенням обов'язкових креслень за необхідності) _____

6. Консультанти розділів роботи (за наявності зовнішніх консультантів)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 25.08.2025 р.

Керівник роботи _____
(підпис)

Олефіренко О.В.
(прізвище та ініціали)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Етапи роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Формування напряму і теми роботи	Червень 2025р.	
2.	Затвердження теми роботи	Серпень 2025	
3.	Збір матеріалу та прикладних відомостей	Вересень 2025р.	
4.	Робота над першим розділом	Жовтень 2025р.	
5.	Робота над другим розділом	Листопад 2025р.	
6.	Формування висновків та рекомендацій	Листопад 2025р.	
7.	Подача роботи для перевірки на відсутність запозичень	26.11-10.12.2025р.	

Здобувач освіти

_____ **Сидорчук Д.В.**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ **Олефіренко О.В.**
(підпис) (прізвище та ініціали)